

דיני ממונות בשלושה

שיעור זה קשור לכללים:

שאלה שאין עליה תשובה

כללים ופרטים

חלק הכלל בממון

לימוד הסוגיא לאור המצוות

תמצית השיעור: רבא מקשה שתי קושיות על דברי ר' אבהו, ואין להן תשובה. יתכן שהתשובה נמצאת בעומק הרוחני של שיטתו. הלוואות, שעיקרן גמילות חסדים, לא יכולות להיות חלק מדיני ממונות, שעניינן הדין, המגביל את החסד. שיטת רבא היא שדיני ממונות בא למעט דברים שאינם ממון, ועל כן הודאות והלוואות בכלל ממונות. בשיטת ר' אחא התבאר ההבדל שבין יחיד הדין ובין בית דין, ומתוך כך מתבאר פסק הרמב"ם הפוסק כשתי דעות סותרות לכאורה.

הצעת הסוגיא

מסכת סנהדרין פותחת בפירוט מספר הדיינים הדרושים בדינים שונים. תחילת המשנה:

דיני ממונות בשלושה גזילות וחבלות בשלושה.

משפט זה מעורר דיון בגמרא:

אטו גזילות וחבלות לאו דיני ממונות נינהו, אמר רבי אבהו: מה הן קתני, מה הן דיני ממונות, גזילות וחבלות, אבל הודאות והלוואות לא... ולמאי אילימא דלא בעינן שלשה, והאמר רבי אבהו: שנים שדנו דיני ממונות לדברי הכל אין דיניהם דין, אלא דלא בעינן מומחין. מאי קסבר, אי קסבר עירוב פרשיות כתוב כאן, ליבעי נמי מומחין, ואי קסבר אין עירוב פרשיות כתוב כאן, שלשה למה לי, לעולם קסבר עירוב פרשיות כתוב כאן, ובדין הוא דליבעי נמי מומחין, והאי דלא בעינן מומחין משום דרבי חנינא, דאמר רבי חנינא: דבר תורה אחד דיני ממונות ואחד דיני נפשות בדרישה ובחקירה, שנאמר "משפט אחד יהיה לכם", ומה טעם אמרו דיני ממונות לא בעינן דרישה וחקירה כדי שלא תנעול דלת בפני לווין. אלא מעתה טעו לא

ישלמו, כל שכן אתה נועל דלת בפני לוויין. אי הכי תרתי קתני, דיני ממונות בשלשה הדיוטות גזילות וחבלות בשלשה מומחין, ועוד שלשה שלשה למה לי...

רש"י: מה הן קתני - האי גזילות וחבלות, פירושא דיני ממונות הוא דלא תימא כל דיני ממונות במשמע, ולמעוטי הלואות והודאות שהן באין על גמילות חסדים, ואיכא נעילת דלת בפני לוויין, כדאמרינן לקמן, הלכך מעטינהו, ולקמן מפרש ממאי מעטינהו. **הודאות והלואות** - שניהן על עסקי מלוה הן, הודאות שבא לדון בעדי הודאה, שמביא עדים שאומרים בפנינו הודה לו, הלואות שבא לדון בעדי הלואה, שמעידין בפנינו הלוהו, והלה כופר בשתייהן. **מומחין** - סמוכין, ונטלו רשות מנשיא לדון כדאמרינן לקמן בפירקין (ה'). **ומאי קסבר** - תנא דידן דמעטינהו, אי קסבר עירוב פרשיות כתיב כאן, דאיכא למאן דאמר בהגזול עצים (בבא קמא ק"ז) שהפרשיות הכתובות באלה המשפטים מעורבבות הן, שיש מקרא כתוב בפרשה זו שאינו יכול לעמוד בה, אלא מפרשה אחרת הוא, כגון "אשר יאמר כי הוא זה" (שמות כ"ב), דילפינן מיניה מודה במקצת הטענה ישבע כו', שכתב בשומר חנם, לאו אשומר חנם קאי... והאי תנא דמתניתין אי סבירא ליה נמי דהאי "אשר יאמר כי הוא זה" בהלואה משתעי, הרי נאמר "אלהים" בהאי קרא, דמשמע מומחין, לשון שררה ורבנות, כדמתרגמינן "ראה נתתיך אלהים לפרעה" (שמות ז') לשון רבנות וליבעי מומחין. **ואי קסבר** - דהאי קרא לאו בהלואה משתעי. **שלשה מנלן** - בהלואה, הא מתלתא "אלהים" נפקא לן לקמן (ג'), ואלהים בהלואה לא כתיב. **משום דר' חנינא** - ותקנתא דרבנן הוא. **בדרישה וחקירה** - צריך לבדוק את העדים באיזה יום באיזו שעה הלוהו. **שנאמר "משפט אחד יהיה לכם"** - ממונות כנפשות, וכיון דכתיב דרישה וחקירה בדיני נפשות דכתיב (דברים י"ג) "ודרשת וחקרת", הוא הדין לדיני ממונות. **שלא תנעול דלת** - שימנעו מלהלוות, שמא יכפור, והעדים יטעו, ולא תהא עדותן מכוונת ויפסיד, והכא נמי, שמא לא ימצא מומחין לכופו לדין. **אלא מעתה טעו** - הדיוטות בדיני ממונות לא ישלמו, דכיון דברשות רבנן קא נחתי הוו להו כמומחין, וכל המומחה לבית דין אם טעה פטור מלשלם, כדלקמן באחד דיני ממונות, הא שאינו מומחה חייב. **כל שכן שאתה נועל דלת** - דסבר דלמא טעו בי דינא, ופטרי ליה ומפסידנא. **אי הכי** - דבהודאות והלואות שלשה בעינן, למה ליה לר' אבהו לאוקומה למתניתין במה הן קתני, תרתי קתני מצי למימר, דיני ממונות דהיינו הודאות והלואות בשלשה כל דהו, וגזילות וחבלות בשלשה מומחין, ומשום דחלוקין בדיניהן לא כללינהו בחד כללא. **ועוד** - אי חדא קתני, למה לי למיתני תרי זמני שלשה, הכי אבעי למיתני דיני ממונות, שהן גזילות וחבלות בשלשה.

הגמרא שואלת, שלכאורה המילים "גזלות וחבלות" מיותרות, שכן גזלות וחבלות הן חלק מדיני ממונות.

תשובת ר' אבהו: "מה הן קתני" - המילים "גזלות וחבלות בשלושה" מפרשות את המילים "דיני ממונות בשלושה", ומבארות שרק גזלות וחבלות כלולים בדין זה ולא הודאות והלואות. מסקנת הגמרא לאחר משא ומתן היא, שבהודאות והלואות די בשלושה הדיוטות, כדי שלא תינעל דלת בפני לוויין, ובגזלות וחבלות צריך שלושה דיינים מומחין. כאן שואלת הגמרא על ר' אבהו, "תרת קתני", כלומר, ניתן להסביר שהמילים "דיני ממונות בשלושה" מתייחסות להודאות והלואות, והכוונה לשלושה הדיוטות, והמילים "גזלות וחבלות בשלושה" כוונתן לשלושה מומחין, ואין צורך לומר שהמשנה כתובה בדרך של "מה הן קתני". ואם תאמר כדבריך, שהמשנה מפרשת את עצמה, אם כן היה ראוי לכתוב: "דיני ממונות - גזלות וחבלות בשלושה", והמילה "שלושה" מיותרת. על כן דוחה הגמרא את דעת ר' אבהו.

יש להעיר על גמרא זו ופירושה רש"י.

א. ר' אבהו נדחה על ידי שאלות בפשט המשנה, וכי לא ראה ר' אבהו את המשנה קודם שיסבירנה? מדוע לא ענה ר' אבהו על שאלות הגמרא? ואם תאמר שאין לו תשובה, הרי שדעתו מוטעית, ומדוע כלל להביאה בגמרא?

הרי זו שאלה שאין עליה תשובה בגמרא, ועל כן עלינו לחפש את התשובה בעומק שאין דרך הגמרא לאומרו.

ב. רש"י (ד"ה "מה הן קתני") כותב: "ולמעוטי הלואות והודאות שהן באין על גמילות חסדים". שתי הערות יש להעיר בדבריו.

1. מדוע שינה את הסדר מלשון הגמרא, שכתבה: "הודאות והלוואות", וכתב הוא: "הלוואות והודאות"¹?

2. המילים "שהן באין על גמילות חסדים" מיותרות לכאורה, שכן די בכך שיש בהן נעילת דלת בפני לוויין.

"דיני ממונות בשלושה" – משפט קדום

נראה, ששיטתו של רבי אבהו בנויה על יסודות אלה:

א. "דיני ממונות בשלושה" הוא משפט מקורי וקדום.

ב. הלוואה אינה דין אלא חסד.

נבאר את היסודות הללו ואת משמעותם.

¹ השינוי בולט יותר בהשוואה לדברי רש"י בהמשך הסוגיא. בדף ג' ע"א, כתב: "תרת קתני - ...והכי קאמר דיני ממונות, דהיינו הודאות והלואות בשלושה הדיוטות...". ובהמשך העמוד כתב: "מדאורייתא חד נמי כשר - בהודאה והלוואה...". במקום אחד רש"י כותב כלשון הגמרא, במקום שני הוא משנה את הסדר, ובמקום שלישי הופך מלשון רבים ללשון יחיד. ודאי הוא שדברים בגו, ועי' על כך בהמשך.

הביטוי "דיני ממונות בשלושה", קדום הוא. ניתן אפילו "לחשוך" שאף הוא בכלל מה שאמר רבי יוחנן על הלכות למשה מסיני המשוקעות במשנה, מבלי שאמרו זאת במשנה בפירושו.²

על כן הרבו חכמים לפרש משפט זה, כגון:

דיני ממונות בשלושה - גזלות וחבלות בשלושה (פ"א מ"א).

דיני ממונות בשלושה (כיצד) זה בורר לו אחד וזה בורר לו אחד (פ"ג מ"א).

דיני ממונות בשלושה ואם היה מומחה לרבים דן אפילו יחידי (ד' ע"ב).

וכן דרשו במכילתא (משפטים, מסכת נזיקין, ט"ו):

"ונקרב בעל הבית אל האלהים" הרי אחד. "עד האלהים יבא דבר שניהם" הרי שנים. "אשר ירשיעון אלהים" הרי שלשה. מכאן אמרו "דיני ממונות בשלושה", דברי ר' יאשיה. רבי יונתן אומר: הראשון תחלה נאמר, ואין דורשין תחלות. "עד האלהים יבא דבר שניהם" הרי אחד. "אשר ירשיעון אלהים" הרי שנים. ואין בית דין שקול מוסיפין עליהם עוד אחד, הרי שלשה. רבי אומר: "עד האלהים יבא דבר שניהם", בשנים הכתוב מדבר. אתה אומר כן או אינו אלא באחד, כשהוא אומר "אשר ירשיעון אלהים" אין כתיב כאן אלא "אשר ירשיעון" הא בשנים הכתוב מדבר, ואין בית דין שקול מוסיפין עליהם עוד אחד, הרי כאן שלשה. מכאן אמרו "דיני ממונות בשלושה". ר' מאיר אומר: בחמשה כדי שיגמר בשלושה.

התנאים השונים מחפשים מקור למשפט ש"אמרו", בדורות שלפניהם, "דיני ממונות בשלושה". ניתן ללמוד מכאן שזהו משפט קדום, שאין עליו עוררין. כך יש להבין את דבריו של רבי אבהו: "מה הן קתני". המשנה באה לבאר את הביטוי "דיני ממונות בשלושה", ולומר מה הן דיני ממונות הכלולים במשפט זה. כפי שמסביר רש"י, המשנה ממעטת הלוואות, וכאילו במילים "גזלות וחבלות בשלושה" כתוב: "דוקא גזלות וחבלות, ולא הודאות והלוואות".³ רצתה המשנה להדגיש, על פי ר' אבהו, שהמילים: "דיני ממונות" אינן כוללות בתוכן הודאות והלוואות.

² ע"י בירושלמי פאה (פ"ב ה"ד): "אמר ר' זעירא בשם ר' יוחנן: אם באת הלכה תחת ידיך ואין אתה יודע מה טיבה, אל תפליגנה לדבר אחר, שהרי כמה הלכות נאמרו למשה בסיני וכולהן משוקעות במשנה. אמר ר' אבין: ויאות היא, שני מיני חטים אילולי שבא נחום ופירש לנו, ידועין היינו?!"

³ בכמה מקומות מצאנו שרש"י הסביר כך את לשון המשנה, שבמה שאמרה כוונתה למעט מה שלא אמרה. ברכות י"ג ע"א. כתבה המשנה: "בפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב ובאמצע שואל מפני היראה ומשיב". וכתב רש"י: "מפני היראה - אדם שהוא ירא מפניו שלא יהרגהו, אבל מפני הכבוד לא", וכוונתו ש"מפני היראה", הנאמר לגבי אמצע הפרק, בא למעט "מפני הכבוד", שנאמר לגבי בין הפרקים. שבת ל"ז ע"א. המשנה (ל"ז ע"ב) אומרת (לגבי כירה שהסיקה): "בגפת ובעצים לא יחזיר עד שיגרוף או עד שיתן אפר", ודנה הגמרא האם "לשהות תנן", או "להחזיר תנן". וכתב רש"י "אי אמרת בשלמא להחזיר תנן - אבל לשהות משהין, אפילו בשאין גרופה...". כלומר שהאומר "להחזיר תנן", כוונתו שרק להחזיר המשנה אסרה, ובעצם באה המשנה להתיר שהיה באינה גרופה וקטומה, ולא רק לאסור חזרה.

“שלא תנעול דלת” – הלוואה כחסד

מהי משמעות המיעוט במשנה? מדוע, לדעת ר' אבהו, אין לכלול בכיטוי “דיני ממונות בשלושה” גם הודאות והלוואות?
שתיקתו של ר' אבהו כלפי השאלות שנשאל מלמדת שדבריו צריכים להיות מובנים בהבנה פנימית.

הכיטוי “דיני ממונות בשלושה” המדבר על דינים, אינו כולל הלוואות והודאות בצורה פשוטה, שכן הן באות מגמילות חסד, ולכן צריכות להעשות באווירה של חסד, ולא תחת שבט השררה של הדיינים. זהו עומק הענין “שלא תנעול דלת בפני לוויין”. רצון התורה הוא לפתוח דלת ולהרבות חסד מצד אל צד, והדין עניינו הגבלת החסד, ולכן כאן יש למעט את הדין: “דיני ממונות” בסתם אינו כולל הלוואות שהם היפך הדין.

על כן אומר ר' אבהו ש“דיני ממונות בשלושה” אינו כולל הלוואה, משום נעילת דלת, שכן הדין הוא הגורם לנעילת דלת⁴.

בדברים אלו יש הסבר לדברי רש“י. רש“י הקדים הלוואות להודאות, כיון שהלוואות מבטאות יותר מהודאות את החסד שמתמעט מן הדין, ולכן פותח רש“י בהן. המילים “שהן באין על גמילות חסדים”, מלמדות על עניינה של הלוואה, ועל הסיבה שיש למעט הלוואות מהכיטוי “דיני ממונות”.

שיטת רבא

כתוצאה מהקושיות על ר' אבהו מסביר רבא את המשנה:

אי הכי תרתי קתני, דיני ממונות בשלושה הדיוטות, גזילות וחבלות בשלשה מומחין, ועוד שלשה שלשה למה לי, אלא אמר רבא: תרתי קתני משום דרבי חנינא.

קידושין ב' ע"א. כתבה המשנה: “היבמה נקנית בביאה...”. וכתב רש“י: “בביאה - להיות כאשתו לכל דבר שאם בא לגרשה אחר כך אינה צריכה הימנו חליצה אלא גט, אבל שטר וכסף אין מועילין בה מן התורה...”, וכוונתו כאילו כתוב במשנה “היבמה נקנית דווקא בביאה”, בניגוד לאשה שנקנית בדרכים נוספות, ואף זה בחינת “מה הן קתני”, מה הן קניני יבמה - ביאה, אבל כסף ושטר אין מועילים מן התורה.
אף בלשון הברייתא מצאנו שדייק כך רש“י, כגון ברכות ד' ע"ב. הגמרא מביאה ברייתא המתארת את הסייג שעשו חכמים שיקרא קריאת שמע של ערבית עד חצות, ובברייתא נכתב: “וקורא קריאת שמע ומתפלל”. נאמר על כך בהמשך הגמרא: “אמר מר קורא קריאת שמע ומתפלל, מסייע ליה לרבי יוחנן, דאמר רבי יוחנן: איזהו בן העולם הבא זה הסומך גאולה לתפלה של ערבית”. וכתב רש“י: “מסייע ליה לרבי יוחנן - דאמר ערבית נמי קריאת שמע ואחר כך תפלה, כדי שיסמוך גאולה לתפלה, ודלא כרבי יהושע בן לוי דאמר תפלה ואחר כך קריאת שמע”. הברייתא כתבה שדוקא יקרא אדם קריאת שמע ואחר כך יתפלל, כדי למעט דעה הסוברת שיש להתפלל קודם קריאת שמע.

יש גם בלשון האמוראים שדברו בסגנון זה, כמו בכתובות ט' ע"א: “אמר ר' אלעזר האומר פתח פתוח מצאתי, נאמן לאוסרה עליו”. וכתב רש“י: “נאמן לאוסרה עליו - ...לגבי נפשיה הוי מהימן לשוייה עליה חתיכה דאיסורא אבל להפסידה כתובתה לא מהימן”. ר' אלעזר מדגיש שנאמן רק לאוסרה עליו, ולא לדברים אחרים, וחיידושו הוא, שלא יכול בדבריו להפסידה כתובתה.

מהדוגמאות שהבאנו עולה, שבדרך כלל ניתן לזהות סגנון זה על פי המילה “אבל” שרש“י משתמש בה כשרוצה לומר שהמשנה באה למעט, ולומר שמה שנאמר כוונתו להוציא ממה שלא נאמר.

⁴ עי' תיקון כ', כ"א (ס"א ע"א): “דאייה דין, ואיהו נעל, נעילת דלת”. ודו"ק.

הביטוי "אי הכי" מלמד ששאלת הגמרא התעוררה בעקבות התירוץ הקודם⁵, כלומר מדברי ר' חנינא: "דבר תורה אחד דיני ממונות ואחד דיני נפשות בדרישה ובחקירה שנאמר 'משפט אחד יהיה לכם', ומה טעם אמרו דיני ממונות לא בעינן דרישה וחקירה, כדי שלא תנעול דלת בפני לווין". ממשפט זה לומד רבא, שבמילים "דיני ממונות" כלולות גם הודאות והלוואות, שלא כדברי ר' אבהו, ולכן הוא מסביר את המשנה באופן זה: "דיני ממונות בשלושה" - פירושו הודאות והלוואות בשלושה הדיוטות, ו"גזלות וחבלות בשלושה" - מומחין.

נמצינו למדים, שלדעת ר' אבהו הדגש במילים "דיני ממונות בשלושה" הוא על המילה "דיני", המבטאת שעוסקים בדינים, ולכן ממעט הודאות והלוואות, ולרבא הדגש הוא במילה "ממונות". רק הודאות והלוואות הן ממונות בלבד, ואילו גזלות וחבלות הם איסורים הבאים לביטוי בממון, ונפשות אינן כלל ממונות. לכן המילים "דיני ממונות" באו למעט גזלות, שאינן ממונות בלבד.

שיטת ר' אחא בריה דרב איקא – פסק הרמב"ם

מבחינת הסבר המשנה סובר ר' אחא כרבא, אלא שנחלקו בטעם הדין, מדוע בהודאות והלוואות די בשלושה הדיוטות ואין צורך במומחין:

רב אחא בריה דרב איקא אמר: מדאורייתא חד נמי כשר, שנאמר "בצדק תשפוט עמיתך", אלא משום יושבי קרנות. אטו בתלתא מי לא הוו יושבי קרנות, אי אפשר דלית בהו חד דגמיר. אלא מעתה טעו לא ישלמו, כל שכן דנפישו יושבי קרנות. מאי איכא בין רבא לרב אחא בריה דרב איקא, איכא ביניהו דאמר שמואל: שנים שדנו דיניהן דין אלא שנקראו בית דין חצוף, לרבא לית ליה דשמואל, לרב אחא בריה דרב איקא אית ליה דשמואל.

רב אחא סובר שדי בשלושה הדיוטות כיון שמן התורה דין אחד כשר. הגמרא מחפשת הבדל בדין בין רבא לר' אחא, וההבדל הוא לגבי שנים שדנו, שלרב אחא דינם דין, ולרבא לא.

על פי פשט הגמרא, ההלכה ששנים שדנו דיניהם דין תלויה בכך שמדאורייתא חד נמי כשר. על פי הבנה זו קשה לשון הרמב"ם (הל' סנהדרין פ"ב ה"י):

אף על פי שאין בית דין פחות משלשה מותר לאחד לדרון מן התורה שנאמר "בצדק תשפוט עמיתך", ומדברי סופרים עד שיהיו שלשה, ושנים שדנו אין דיניהן דין.

כיצד פוסק הרמב"ם הן כרבא, ששנים שדנו אין דיניהם דין, והן כר' אחא שמן התורה אחד יכול לדרון (עי' בכסף משנה ובלחם משנה שהעירו על ענין זה)? בהמשך דבריו כותב הרמב"ם (שם ה"א):

⁵ עי' "הליכות עולם" שער שני אות ד', ובדרכי התלמוד לר"י קנפנטון סי' ט'.

אחד שהיה מומחה לרבים או שנטל רשות מבית דין הרי זה מותר לו לדון יחידי אבל אינו חשוב בית דין, ואף על פי שהוא מותר מצות חכמים הוא שמושיב עמו אחרים, שהרי אמרו אל תהי דן יחידי שאין דן יחידי אלא אחד.

ויש לתמוה, אם מצות חכמים היא שאין לדון יחידי, מדוע התיירו ליחיד מומחה לדון? נראה, שהרמב"ם הבין שישנו הבדל מהותי בין יחיד הדין ובין בית דין. מקור הדברים הוא בפסוק: "בצדק תשפוט עמיתך", שממנו למד רב אחא שיחיד דן. כך כתב הרמב"ם בספר המצוות (עשה קע"ז):

מצוה קע"ז היא שנצטוו הדיינים להשוות בין בעלי דינים ושיהיה נשמע כל אחד מהם עם אורך דבריו או קצורם והוא אמרו ית' "בצדק תשפוט עמיתך", ובא הפירוש בספרא שלא יהא אחד מדבר כל צרכו ואחד את אומר לו קצר דבריך, וזו אחת מהכוונות שכולל עליהם הציווי הזה, ובו גם כן שכל איש מצווה לדון דין תורה כשיהיה יודע בו ושישבית הריב שבין בעלי דינים, ובבאור אמרו אחד דן את חבריו דבר תורה שנאמר "בצדק תשפוט עמיתך", ויש בו עוד שראוי לדון את חבריו לכף זכות ולא יפרש מעשיו ודבריו אלא לטוב וחסד. וכבר נתבאר משפטי מצוה זו במקומות מפוזרים מן התלמוד.

הפסוק "בצדק תשפוט עמיתך" הוא ציווי כללי לכל אדם לשפוט בצדק, והוא כולל ציוויים שונים לאנשים שונים: הדיינים נצטוו להשוות בין בעלי הדין. היודע דין תורה נצטוו לפסוק לפיו כשיבואו בעלי דין לפניו. כל אחד ואחד מישראל נצטוו לדון לכף זכות. יחיד הדין דין תורה הרי זה כאשר באו בעלי הדין לפניו, שאז מחוייב לומר להם את דין התורה, אולם אין הוא נחשב כבית דין.

שלושה דיינים נחשבים בית דין, ומקור סמכותם במצוות מינוי הדיינים (עשה קע"ו). יחיד הדין אינו נחשב כבית דין, ומקור סמכותו הוא בכך ששני בעלי הדין באו לפניו שיאמר להם דין תורה.

שמואל שאמר "שנים שדנו דיניהם דין אלא שנקראו בית דין חצוף" רואה בשנים גדר של בית דין, ולא של יחיד הדין, ועל כן לא הביאו הרמב"ם להלכה, שכן גדר בית דין הוא רק בשלושה דיינים, ויחיד הדין מקורו בענין אחר, ואין הוא נחשב כבית דין. התלמוד הבבלי מביא את מקורו של שמואל, ששנים נקראים כבית דין, מן הפסוק שהביא ר' אחא לכך שאחד יכול לדון: "בצדק תשפוט עמיתך", ומכאן שלבבלי אין חילוק מהותי בין סמכותו של יחיד הדין לבית דין. אולם, בירושלמי מצאנו שחילקו בכך, ונראה ששם מקורו של הרמב"ם (ברכות פ"ז ה"א):

ר' אבא בשם רב הונא ר' זעירא בשם אבא בר ירמיה: שלושה חובה שנים רשות. אמרה רבי זעירא קומי רבי יסא, אמר לו: אני אין לי אלא משנה שלש שאכלו כאחת חייבין לזמן. רבנן דהכא בדעתון ורבנן דהתם בדעתון.

שמואל אמר: שנים שדנו דיניהן דין אלא שהוא נקרא בית דין חצוף. רבי יוחנן ור' שמעון בן לקיש תרויהון אמרי: אפילו שנים שדנו אין דינן דין.

הירושלמי משוה בין מספר הדיינים ובין מספר האנשים החייבים בזימון - מי שסובר שנים שדנו דיניהן דין, סובר ששנים מזמנים, והסובר שאין דינן דין, סובר ששנים אינם מזמנים.

סברת הירושלמי היא, שבית דין מגדיר את האנשים שבו כיחידה אחת, ועל כן אם שנים רשאים לדון, ומוגדרים כיחידה אחת, הרי שגם שנים שאכלו - אכלו כאחד, ולכן גם מזמנים, כדעת שמואל. אולם ר' יוחנן סובר שכדי להגדיר קבוצה יש צורך בשלושה לפחות, ושנים אינם בגדר בית דין, אלא נחשבים כיחידים, ולכן אינם יכולים לזמן⁶. על פי הירושלמי, מובן מדוע פסק הרמב"ם כר' יוחנן נגד שמואל, שהרי להלכה רק שלושה מגדירים יחידה אחת, ולא שנים.

לסיכום שיטת הרמב"ם: הרמב"ם פסק כר' אחא, שיחיד יכול לדון, אך אין זה מכח בית דין אלא מצוה נפרדת: "בצדק תשפוט עמיתך", שחלה ביחיד מומחה⁷. לגבי גדר בית דין, פסק הרמב"ם שלא כשמואל, אלא כר' יוחנן בירושלמי, שרק שלושה נחשבים כבית דין ולא שנים. הבבלי הביא בענין אחד את ר' אחא ואת שמואל, כיון שלבבלי אין חילוק בין בית דין ליחיד הדן.

דיוקים בלשון רש"י

ענין נוסף שיש לעמוד עליו הוא שינויי לשון ברש"י. בפירושו לשיטת ר' אבהו כתב רש"י: "...ולמעוטי הלוואות והודאות שהן באין על גמילות חסדים..."

בפירושו לשיטת רבא כתב: "...והכי קאמר דיני ממונות, דהיינו הודאות והלוואות בשלשה הדיוטות..."

ובפירושו לשיטת ר' אחא כתב: "מדאורייתא חד נמי כשר - בהודאה והלוואה..."
על פי דברינו ניתן להבין שינויים אלה.

ר' אבהו מדגיש שהלוואה באה מצד גמילות חסדים, שעל כן אין להכניס הלוואות בתוך "דיני ממונות". על כן פותח רש"י בהלוואות, שהן המבטאות ענין זה.

רבא מדגיש ענין הממון, שאף הודאות והלוואות חלק מ"דיני ממונות", ועל כן פתח רש"י בהודאות, שדין הודאת בעל דין קיים רק בממון ולא בקנס או באיסור וכדומה.

⁶ הבנה זו עולה מדיוק בלשון הירושלמי. בבבלי נאמר "אלא שנקראו בית דין חצוף", ואילו בירושלמי: "אלא שהוא נקרא בית דין חצוף". הבבלי הבין ששנים שדנו דיניהם דין מכך ש"חד נמי כשר", ולכן אינם נחשבים כבית דין, אלא כרבים, ולכן "נקראו", בלשון רבים. לפי הירושלמי שמואל בא לדון מדין בית דין, ואם כן שנים שדנו הם יחידה אחת, ועל כן "נקרא", בלשון יחיד.
ועוד. לשמואל אמרו בירושלמי: "דיניהן דין", ולר' יוחנן "אין דינן דין". שמואל מבין ששנים הם כבית דין, ויכולים לדון גם בגולות וחבלות, ואם כן דנים בקביעות, על כן אמר "דיניהן", לשון רבים. לר' יוחנן אינם בית דין ויחיד הדן מן התורה זהו רק באקראי, כשבא לפניו דין, ועל כן "דינן", לשון יחיד.
⁷ אין חכמים יכולים לאסור דבר שבא בתורה במפורש להיתר (ט"ז יו"ד סי' קי"ז, חו"מ סי' ב'), ולכן השאירו חכמים מצות יחיד הדן, אלא שצמצמו מצוה זו למומחה.

ר' אחא מדבר על דן יחידי, וכפי שאומר: "מדאורייתא חד נמי כשר", שזוהי לשון של דיעבד. על כן הבין רש"י שיחיד דן באקראי, כשבאו לפניו לדין, ולא כחלק מסדר הדין, ולכן כתב בלשון יחיד, המבטאת ענין האקראיות.⁸

הודאות והלוואות

לעיל ביארנו בשיטת רבי אבהו, שהודאות והלוואות אינן כלולות בביטוי "דיני ממונות בשלושה", כיון שההלוואה נובעת ממידת החסד, ואינה תחת הכותרת של "דין". על פי הסבר זה יש לשאול, מדוע הגמרא מכנה זאת בשם: "הודאות והלוואות" ולא "הלוואות והודאות"? מדוע לא פתחה הגמרא בהלוואות, שהן עיקר הענין, והן המקרה השכיח יותר?!

את גדרן של הודאות ניתן להבין בשתי צורות. א. ההודאה היא בירור שאכן היתה הלוואה. ב. ההודאה היא מקור נוסף לחיוב האדם. יש חוב הבא לאדם על ידי שְלוה, ויש חוב שבא לו על ידי שהודה.⁹

מתוך שהגמרא מתייחסת לשני מקרים - "הודאות והלוואות", משמע שהגמרא רואה את ההודאה כצורה נוספת לחיוב האדם, ולא רק כבירור לכך שהיתה הלוואה, שאז ההודאה היא סעיף של הלוואה.

לאור זאת יש לשאול, הכיצד עובר הממון מרשותו של החייב לבעל חובו? כיצד גורמת הודאתו לכך שיש לו חוב לרעהו, והלא אין לנו בירור שאכן ממון חברו נמצא ברשותו, ואין מחייבים אותו אלא משום שהודה.

נראה, שדבר זה יתבאר לאור דבריו של הרב קוק זצ"ל על כח השיתוף שבממון (אגרות ראי"ה ח"א, אג' פ"ט):

והנה ההכרעה בין שיתוף הקנין, המעביר קו על כח הצדק של "שלי שלי ושלך שלך", ובין הגבלת זכיות כל יחיד ויחיד, זה אחד מהדברים הקשים שבעמקי המשפט. והנה על הדבר הנאבד באמת הכרעה תורה, שאחר היאוש כבר כח השיתוף גובר בו על כח היחוד, והשיקול האלקי השווה בזה את כף המאזנים לצד הקומונא, שגם בה נמצא גרעין טוב, ובלא יאוש נתן מקום להכריע על ידו את יתרון השימוש לטוב ולצדק בכח הרכוש.

⁸ מקורו של רש"י להבנה זו הוא בגמרא בהמשך (ל"ב ע"ב). רבא ורב פפא מיישבים סתירה בין שתי משניות: "רבא אמר: מתניתין דהכא בדיני קנסות ואידך בהודאות והלוואות. רב פפא אמר: אידי ואידי בהודאה והלוואה, כאן בדין מרומה כאן בדין שאינו מרומה, כדריש לקיש, דריש לקיש רמי: כתיב 'בצדק תשפוט עמיתך', וכתיב 'צדק צדק תרדף', הא כיצד כאן בדין מרומה כאן בדין שאין מרומה". רב פפא אומר את הביטוי "בהודאה והלוואה", ונראה שכאן מקורו של רש"י בסוגייתנו. אכן, רב פפא מחלק בין דין מרומה לדין שאינו מרומה. דין מרומה הוא כשכל אחד מבעלי הדין רואה את חברו כרמאי, והם באים לבית דין. דין שאינו מרומה הוא כששניהם מבקשים מאדם שלישי, מומחה לדין, שיאמר להם מהי ההלכה. בכך עוסק הפסוק "בצדק תשפוט עמיתך", ועל כן אמר רב פפא "הודאה והלוואה", לשון יחיד המבטאת אקראיות. מתאימים הדברים להפליא לרש"י בסוגייתנו, שעל דברי רב אחא בריה דרב איקא, הסובר שיחיד הדין הוא מן הפסוק "בצדק תשפוט עמיתך", כתב "הודאה והלוואה" בלשון יחיד.

⁹ הרי זה מעין החקירה על הודאת בעל דין, האם היא כמאה עדים משום שהאדם נאמן על עצמו, או משום שבכוחו לחייב את עצמו, עיי' ב"קצות החושן", סי' ל"ד ס"ק ד'. עיי' בשיעור "הודאת בעל דין" (עמ' 397).

שני כוחות יש בממונות, הקיימים זה לצד זה: כח השיתוף וכח היחוד. כח השיתוף הוא שיתפו של הממון בין כלל האנשים. זהו כח המנוגד לאמירת: "שלי שלי ושלך שלך", שכן הוא אומר כי הכל שייך לכל. מנגד, קיים כח היחוד, המייחד את הממון לאדם מסוים. מהו מקורו של כח השיתוף? הכיצד ניתן לומר כי אין הממון שייך לבעליו, והרי זה מנוגד לכל הגדרת דיני ממונות? בספר הכוזרי מגדיר ענין זה (מאמר שלישי, י"ט):

...והמתפלל אך ורק בעדו דומה לאדם שבשעת סכנה למדינה יסתפק בתקון ביתו הוא ואינו רוצה להשתתף עם אנשי המדינה בתקון חומותיהם. אדם כזה הוצאתו מרובה וסכנתו מתמדת. ואילו האיש המשתתף עם הצבור, הוצאתו מועטת ובטחונו מרובה, כי את אשר לא הספיק האחד לעשות בא האחר ומשלימו, וכך תעמוד המדינה על השלמות הגדולה ביותר האפשרית לה, וכל אנשיה יהיו נהנים מברכותיה על ידי הוצאה מועטת, והכל לפי החוק ומתוך הסכמה. כך קורא אפלטון את ההוצאה לפי החוק: 'השתתפות החלק בכל'. ומשעה שהיחיד מתעלם מהיותו חלק בכל, זאת אומרת מחובתו לעבוד למען תיקון הצבור שהוא חלק ממנו, ומחליט לחסוך תועלתו לו לעצמו, חוטא הוא לכלל וביותר לנפשו, כי היחיד בקרב הצבור הוא כאבר יחיד בכללות הגוף, שכן אלו היתה הזרוע מונעת את דמה בשעה שיש צורך בהקזתו היה הגוף כלה והזרוע כלה עמו. אכן ראוי לו ליחיד לסבול אף את מר המות למען הצלת הכלל, אך לפחות צריך היחיד לחשוב על חלקו בכלל למען יתן תמיד חלקו ולא יתעלם ממנו. אולם הואיל ודבר זה אין ללמדו מן ההקש קבע האלוה את כל דיניו. המעשרות והמתנות והקרבנות ודומיהם הם חלק הכלל בקנינים, ובמעשים - השבתות והמועדים והשמיטות והיובלים וכיוצא בהם, ובדבורים - התפלות והברכות והתשבחות, ובמדות - האהבה והיראה והשמחה.

ישנם דברים הנמצאים אצל האדם, אך הם שייכים לכלל. הם חלק הכלל בממונו - חלק השייך לכלל והוא נמצא ביד האדם. דוגמא לכך רואה הכוזרי במעשרות וכדומה, השייכים לכלל, והם ניתנים לכלל על ידי האדם המפריש אותם מממונו. יש לאדם חיים פרטיים, יצר קיום פרטי ושאיפות פרטיות. אולם, האדם הוא גם חלק מכלל, ועליו לחיות את חיי הכלל, לרצות בקיומו ולמלא את שאיפותיו. על פי רוב אין חלק הכלל שבחיי של אדם ניכר, אך יש זמנים - כגון מלחמה - בהם חלק הכלל קובע את סדרי החיים וההתנהגות. לאור דברים אלו יש לבאר, כי אף בהודאה פועל כח השיתוף. יש בחינה שבה שייך הממון לכלל, ובכלל זה לתובע. בהודאתו של הנתבע מתגבר כח השיתוף שבממונו, וכך עובר הוא לידי התובע.

בכך שהגמרא מקדימה הודאות להלוואות, היא מלמדת כי כח השיתוף - שבעבורו מוגדרת ההודאה כמקור חיוב נפרד - הוא העומד בבסיס נתינת הממון מאדם לרעהו. לאור זאת תובן גם ההלוואה באור חדש.

ההלוואה נבחנת אף היא בשתי דרכים. א. הכסף שייך למלוה והוא נותן אותו ללווה. ב. ההלוואה היא צורה של שותפות בין המלוה ללווה בממון¹⁰.

ההשוואה להודאות מלמדת, כי אף הלוואות נובעות מכח השיתוף שבממון. מדברי חכמים למדנו, שההלוואה איננה נובעת מרצון מיוחד לתת ממון של אדם לחברו, אלא זהו טבעו של עולם שלאחד יש יותר ולחברו יש פחות, ונבראו אלה עם אלה. מצד סדר העולם באה ההלוואה. ללווה יש חלק ושותפות בממונו של המלוה, וההלוואה היא ביטוי לשותפות זו. החסד שבהלוואה הוא ראיית הלווה כשותף.

¹⁰ עיי' הרחבה על תפיסה זו בשיעור "פריעת חוב בתוך הזמן" עמ' 484.